

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.4.15>**Дяченко С. В.,**адвокат, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України**Корнійчук С. Л.,**здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України

ФЕНОМЕН БЕЗПЕКИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті наведено результати дослідження із проблеми визначення процесуальної безпеки в межах організації цивільного судочинства. Предметом дослідження стала процесуальна безпека як самостійний напрямок забезпечення правової безпеки, що здійснюється у сфері цивільного судочинства і розуміється як стан захищеності встановлених законом об'єктів охорони і захисту, які мають інтерес для громадян, суспільства і держави. Метою цієї роботи є проведення дослідження, що містить розгляд сучасного стану проблематики і вивчення питання феномена безпеки у цивільному процесі. Методологію дослідження становили методи аналізу і синтезу, дедуктивний метод, системний підхід, формально-юридичний і порівняльно-правовий методи. Вони дозволили спочатку розглянути та узагальнити викладені в юридичній науці думки щодо визначення сутності та ознак категорії «правова безпека», механізму її забезпечення, а потім перенести акцент дослідження на цивільну процесуальну безпеку у контексті виділення її особливостей і змісту; дозволили схарактеризувати загрози безпеці для об'єктів процесуального захисту і систему заходів, що її забезпечують. Аналіз представлених думок дозволив дійти висновків щодо важливості подальшого дослідження проблеми феномена безпеки і форм її забезпечення у цивільних процесуальних відносинах. У роботі сформульовано дефініцію феномена безпеки у цивільному процесі, визначено суттєві ознаки цього феномена. Крім того, розглянуто у статті засоби і гарантії, через які досягається процесуальна безпека у цивільному процесі. Проведено аналіз нормативно-правових актів, які забезпечують реалізацію безпеки у цивільному судочинстві. Проаналізовано об'єкти цивільної безпеки. Виявлено заходи щодо забезпечення безпеки, які застосовуються судом для захисту учасників цивільного процесу від загрози здійснення протиправних дій.

Ключові слова: безпека, правова безпека, процесуально-правова безпека, феномен безпеки, безпека у цивільному процесі, цивільне процесуальне право, цивільний процес.

Dyachenko S. V., Korniychuk S. L. The phenomenon of security in civil proceedings

Abstract. The article presents the results of a study on the problem of determining procedural security in the organization of civil proceedings. The subject of the study was procedural security as an independent area of legal security, which is carried out in the field of civil proceedings and is understood as a state of protection of statutory objects of protection and protection of interest to citizens, society and the state. The purpose of this article is to conduct a study that includes consideration of the current state of the issue and study the issue of security in civil proceedings. The research methodology consisted of methods of analysis and synthesis, deductive method, systematic approach, formal-legal and comparative-legal methods. They allowed us to first consider and summarize the views expressed in legal science to determine the nature, features of the category of "legal security", the mechanism of its provision, and then shift the focus of research to civil procedural security in the context of its features and content; allowed to characterize security threats to the objects of procedural protection and the system of measures that provide it. The analysis of the presented opinions allowed to draw conclusions about the importance of further research of the problem of the security phenomenon and forms of its provision in civil procedural relations. The paper formulates the definition of the phenomenon of security in civil proceedings, identifies the essential features of this phenomenon. The article also discusses the means of guarantee through which procedural security is achieved in civil proceedings. The analysis of normative-legal acts that ensure the implementation of security in civil proceedings is carried out. Objects of civil security are

analyzed. Security measures used by the court to protect participants in civil proceedings from the threat of illegal actions have been identified.

Key words: *security, legal security, procedural and legal security, security phenomenon, security in civil proceedings, civil procedural law, civil proceedings.*

Актуальність теми. Із ухвалення Конституції України у 1996 році вважається, що інтереси особистості у правовій системі нашої держави є першочерговими, а для держави найвищою цінністю є людина з її правами, свободами і законними інтересами. Спрямованість на забезпечення, охорону та реалізацію цих цінностей зрештою визначила актуальність вирішення питань із забезпечення безпеки на всіх актуальних напрямках задля інтересів суб'єктів права.

Однак саме визначення правової та цивільної для нас процесуальної безпеки в літературі не отримало однозначного трактування. Отже, нині актуальним є вирішення проблеми забезпечення безпеки в межах удосконалення порядку ведення правозастосовчої діяльності. У нашому дослідженні важливо розкрити особливості феномена безпеки у цивільному процесі, оскільки цій формі забезпечення безпеки у науковій літературі не приділено належної уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цивільному судочинстві проблеми пізнання феномена безпеки частково торкались у своїх дослідженнях науковці-цивілісти і процесуалісти, такі як А.В. Андрушко, Ю.Б. Білоусов, М.П. Гальперін, О.О. Грабовська, О.С. Захарова, І.О. Ізарова, В.С. Калмацький, В.В. Комаров, В.А. Кройтор, С.А. Р.А. Майданик, Д.Я. Малешин, М.О. Стефанчук, В.П. Фенич, С.Я. Фурса, С.О. Чорнооченко, Н.А. Чечина, Д.М. Чечот, Л.М. Шипілова, М.Й. Штефан, А.С. Штефан, О.А. Явор, М.М. Ясинко, В.В. Ярков. Комплексне дослідження здійснив Я.Я. Мельник, проте зазначена проблематика не втрачає своєї актуальності.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні суті феномена безпеки у цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Спочатку ми з'ясуємо низку проблем, пов'язаних із самою правовою безпекою. На практиці існує низка невирішених питань щодо визначення терміна «правова (юридична) безпека» та її підвидів. Правова безпека як один із видів безпеки особистості у загальному вигляді означає стан

захищеності найважливіших інтересів суб'єктів від загроз, які виникають на стадіях механізму правового регулювання відносин у суспільстві. Ця категорія пов'язана із принципом правової визначеності та покликана відобразити стан суб'єктів права, що характеризується забезпеченим державою правопорядком [1, с. 22].

З іншого боку, правова безпека – багатопланова категорія. Існує чимало визначень цього терміна, проте нині панує підхід, який розглядає правову безпеку у двох аспектах: по-перше, як результат досягнення стану захищеності самої правової системи [2, с. 89] та її елементів проти факторів, що створюють для неї небезпеку за допомогою системи правових засобів; по-друге, як система заходів (засобів, способів тощо), за допомогою якої забезпечується правове становище (статуси, стани, умови, правовідносини, режими, правопорядок тощо) і досягається мета у вигляді захисту, гарантованості прав та інтересів суб'єктів (особистості, суспільства та держави), виходячи із характеру об'єктів, що охороняються [3, с. 12], на стадіях реалізації механізму правового регулювання. У свою чергу, її сутністю стає забезпечення захисту порушених прав громадян від негативного впливу, їх запобігання або мінімізації факторів ризику за допомогою юридичного механізму захисту і відновлення порушених інтересів суб'єктів [4, с. 107].

Щодо різновидів правової безпеки, то нас насамперед цікавить безпека процесуального характеру. Якщо ми спробуємо дати визначення поняттю «процесуальна безпека», то обов'язково спиратимемося на класифікацію правових норм. За загальним правилом залежно від характеру і змісту регульованих відносин усі норми поділяються на матеріальні та процесуальні; останні з них закріплюють порядок реалізації суб'єктами прав та обов'язків.

Водночас правозастосовний процес, який здійснюється зазвичай компетентними державними органами та посадовими особами, забезпечує реалізацію прав у належному вигляді, отже, є особливо важливим для приватних суб'єктів правовідносин, коли їхні

права порушені. Безумовно, процесуальна безпека має бути реалізована на всіх стадіях правозастосовного процесу. Але предметом нашого дослідження ми визначили процесуальну безпеку, коли судові органи під час розгляду цивільних проваджень повною мірою здатні забезпечити захист порушених прав і свобод. Отже, під процесуальною безпекою ми розуміємо ту, яка має процесуально-правовий характер і пов'язана зі здійсненням діяльності із відправлення правосуддя.

Коли ми говоримо про цивільну процесуальну безпеку, то на перший погляд може здаватися, що її об'єктами є лише учасники процесу. Проте коло об'єктів цивільної процесуальної безпеки у судочинстві не замикається лише на учасниках. До об'єктів належної охорони і захисту від протиправних посягань можна віднести, наприклад, установлений законом порядок (хід ведення) процесу, його обстановку, забезпечення реалізації діяльності, вираженої у процесуальних правах та обов'язках осіб, які беруть участь у справі тощо. Виходячи із цього, цивільна процесуальна безпека, крім прав і свобод суб'єктів, спрямована на забезпечення захищеності процесуальної діяльності, а також на залучених до нього учасників та інших осіб від загроз-правопорушень (зокрема і процесуального характеру), протидій і небезпек для правосуддя, обмежень у реалізації процесуальних прав осіб, які беруть участь у цивільному провадженні різними протиправними шляхами [5, с. 40].

Дія законів служить фундаментом правої безпеки, оскільки норми, що містяться в них, фактично реалізуються у відносинах, тим самим задовольняючи інтереси суб'єктів права. Коли норми порушуються, діє механізм правозастосування, серед засобів якого судовий захист є найефективнішим, оскільки ним повною мірою задовольняються інтереси суб'єктів права і забезпечується режим їхньої юридичної безпеки. У разі порушення суб'єктивних прав судовий порядок (форма) розгляду та вирішення соціальних конфліктів є найважливішим засобом забезпечення правої безпеки.

Цивільний процес одночасно виступає як форма захисту прав у судах загальної юрисдикції, так і діяльність осіб, які беруть участь у справі, пов'язаній із відправленням право-

суддя у сфері приватно-правових відносин, де кожен наділений власним процесуальним статусом. У цивільному процесі процесуальна безпека реалізується у вигляді процедур, регламентованих цивільно-процесуальним правом. Вона органічно пов'язана із призначенням (завданнями) цивільного процесу, оскільки їхні сутності практично збігаються із ч. 1 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) [6]. Таким призначенням служить забезпечення справедливого, неупередженого і своєчасного розгляду та вирішення цивільних справ із метою ефективного захисту порушених, невідомих або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Мета як орієнтир процесуальної діяльності осіб, які беруть участь у справі, характеризується настанням бажаних наслідків у майбутньому та досягається спільними зусиллями учасників та елементів механізму системи цивільного судочинства. Система відносин, які забезпечують безпеку, спрямована на досягнення або відсутності небезпеки, або стану захищеності об'єктів, що охороняються в разі настання загрози від джерела, здатного порушити початковий нормальний стан таких об'єктів. Закріплені цією статтею ЦПК засади цивільного процесу не тільки забезпечують можливість реалізації мети, але і формують спеціальний правовий режим, який є одним із правових засобів забезпечення процесуальної безпеки.

Процесуальна безпека у цивільному процесі досягається різними засобами-гарантіями, до яких належать: принципи судочинства; процесуальні норми і закріплені права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі; процесуальні інституції; цивільно-процесуальна форма; діяльність (акти) учасників; заходи, що забезпечують безпеку, процесуальні санкції [7, с. 529].

У системі таких засобів-гарантій заходи як процесуального, так і позапроцесуального характеру спрямовані на створення потрібних умов реалізації прав та обов'язків у цивільному процесі, метою яких стає попередження і припинення правопорушень аж до притягнення порушників до кримінальної відповідальності, наприклад, за здійснення протиправних дій у вигляді втручання у діяльність суду для перешкоджання здійсненню правосуддя [5, с. 40].

Виходячи з аналізу нормативних положень ЦПК, можна виявити заходи щодо забезпечення безпеки, які застосовуються судом для захисту учасників цивільного процесу від загрози здійснення протиправних дій. Для набрання чинності заходи мають бути оформлені судом належним чином, тобто шляхом винесення судом належного процесуального акту (рішення суду).

У системі подібних заходів найдієвішими є правовий інститут забезпечувальних заходів, які застосовуються з ініціативи позивача до відповідача з метою задоволення попередніх інтересів за вимогами, зазначеними в позові, в умовах, коли неприйняття таких заходів зможе утруднити або унеможливити виконання рішення суду. Водночас у ЦПК передбачено конкретні підстави для застосування цього елемента механізму забезпечення процесуальної безпеки, оскільки будь-яка процесуальна дія, вчинена однією особою, яка тягне наслідки для іншої особи, спрямована на забезпечення і захист інтересів першої, але одночасно обмежує права останньої. Забезпечення позову допускається як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист, або поновлення порушених чи оспорюваних прав, або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся чи має намір звернутися до суду, а також за інших підстав, визначених законом (ст. 149 ЦПК) [6].

До інших заходів процесуальної безпеки можна віднести заходи щодо розшуку відповідача і проведення судового розгляду у закритому судовому засіданні за встановленими законом категоріями цивільних справ, захист певних інтересів зазначених у законі суб'єктів (ст. 17, 132 ЦПК) [6], а також заходи процесуального примусу (попередження, штраф, привід, видалення із зали та інші), що використовуються судом у випадках зловживання процесуальними правами чи навмисного невиконання процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу чи іншими особами.

До позапроцесуальних заходів забезпечення безпеки можна віднести, наприклад, заходи організаційного (використання технічних засобів у судочинстві або під час здійснення проце-

суальних дій, залучення до справи компетентних професіоналів-представників, експертів і фахівців потрібної кваліфікації та інші), економічного (облік матеріальних засобів забезпечення для здійснення певних процесуальних дій, учинення дорогих експертиз тощо) чи іншого характеру.

Факторів, які створюють небезпеку у цивільному процесі, може бути безліч. Зокрема, у процесуальному порядку небезпеку становлять види діяльності, порядок здійснення яких прямо не врегульовано. Найчастіше гостро постає проблема дотримання встановлених самим судом термінів виконання різних процесуальних дій. На нашу думку, з метою забезпечення вимоги до законодавця про дозвіл цивільної справи відповідно до встановлених правил, принципів та інших нормативних вимог потрібно підвищити відповідальність осіб, які навмисно затягують строки провадження окремих процесуальних дій шляхом установа додаткових заходів процесуальної відповідальності: скорочення встановленого для нього судом терміну чи притягнення до матеріальної відповідальності. Попередження таких загроз і зловживань правами полягає в удосконаленні структури і формалізації усієї процесуальної процедури.

Ми підтримуємо думку Ю.Ю. Мельника, що феномен безпеки у цивільному процесі слід розуміти як особливий стан процесуальної захищеності судом цивільної процесуальної форми задля забезпечення реалізації процесуальних прав, обов'язків та інтересів учасників справи. А цивільну процесуальну безпеку слід розуміти у трьох значеннях: як (а) передбачену цивільним процесуальним законодавством можливість безперешкодної реалізації у цивільному процесі процесуальних і матеріальних прав, свобод та інтересів, пов'язаних із розглядом та вирішенням цивільної справи судом; а також як (б) належний ступінь захисту від деструктивної поведінки учасників справи чи присутніх у залі суду осіб, як і осіб, які не є учасниками справи, але залучені до участі інших осіб, здатних вплинути на процесуальну форму, націлену на подолання і послаблення конфліктів між учасниками справи процесуальним шляхом (примирення); як (в) особливий стан захищеності системи цивільного процесу,

що встановлює режим забезпечення контролю із дотримання судом верховенства права під час здійснення цивільного судочинства [8, с. 38].

Феномен зловживання процесуальними правами як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення полягає у використанні особою своїх прав у недозволені способи, що суперечать призначенню права, внаслідок чого завдається шкода суспільству, державі, окремій особі (порушується безпека цивільного процесу) [9, с. 67].

Ми вважаємо, що до ознак процесуальної безпеки у цивільному процесі можна віднести такі:

1) виступаючи різновидом ширшої категорії, термін «правова безпека» та її процесуальний вигляд є системою відносин із забезпечення правової безпеки у сфері цивільного судочинства, опосередкованою цивільно-процесуальною формою, що діє на стадії правозастосування, а саме судочинства;

2) виражається у вигляді цілеспрямованого процесу створення умов із моніторингу, попередження, виявлення, а також мінімізації та усунення наслідків негативного впливу, реальних небезпек, які загрожують об'єктам процесуальної охорони;

3) відображає стан захищеності процесуальних статусів (правоположення) осіб, які звернулися до суду за захистом порушених прав, та інших осіб, які залучаються до цього процесу і навіть публічно-правових інтересів (процесуального порядку, діяльності, правосуддя та інших). Цей захід виконує роль у досягненні головної мети – відновлення правового становища суб'єктів до порушення стану їхніх прав. Отже, безпека виступає одночасно як результат захисту (стан захищеності) та як засіб досягнення призначення (мети) всього судочинства;

4) досягається за допомогою системи засобів захисту, які повинні гарантувати забезпечення безпеки об'єктів від різних загроз: правові засоби, передбачені законом заходи безпеки, зокрема за допомогою обмеження суб'єктивних прав. Загрози можуть бути різними: правопорушення (зокрема і процесуального характеру), протидії-небезпеки у судочинстві (зловживання правами), обмеження реалізації процесуальних прав осіб у справі. Такий механізм безпеки має стати надійним за допомогою вдосконалення порядку судочинства, процесуальних правил, процедур тощо для відновлення прав і законних інтересів переважно приватних осіб.

Висновки. Отже, вказавши на суттєві ознаки, властиві досліджуваному феномену, і розглянувши його особливості, можна визначити його поняття. Феномен безпеки у цивільному процесі – це передбачений цивільно-процесуальною формою особливий стан (порядок), що полягає у забезпеченні захисту процесуальних статусів (правоположення) осіб, які беруть участь у справі, а також публічно-правових інтересів (правосуддя, законності, правопорядку та інших) проти зазіхання на ці об'єкти (охоронювані блага) від потенційного джерела небезпеки (загроз-правопорушень, протидій-небезпек та інших) і за допомогою цього – досягнення підсумкової мети у вигляді реального забезпечення захисту та відновлення порушених прав, свобод та інтересів фізичних осіб, законних інтересів юридичних осіб за допомогою реалізації комплексу гарантій процесуального чи позапроцесуального характеру: заходів забезпечення безпеки, правових статусів суб'єктів процесуальної діяльності, норм права та інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України: автореф. дис. ... доктора юрид. наук. Ін-т держави і права НАН України. Київ, 2018. 39 с.
2. Боднар О.Б. Поняття та зміст права людини на безпеку та його співвідношення із суміжними правами. *Форум права*. 2011. № 1. С. 88-93.
3. Панов М., Тихий В. Безпека як фундаментальна категорія в методології правознавства (до постановки проблеми). *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 3 (22). С. 10-16.
4. Смолянчук В.Ф., Деменко О.Ф., Прибутько П.С. Основи національної безпеки України: навч. посіб. Київ: ПАЛИВОДА А.В, 2017. 140 с.
5. Короєд С.Д. Процесуальне право як вектор визначення головного завдання цивільного судочинства та забезпеченні його ефективності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. № 6-3. Т. 2. С. 39-41.

6. Цивільний процесуальний кодекс України: *Верховна Рада України*; Кодекс України, Кодекс. Закон у редакції від 05.08.2021 р. № 1618-15. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

7. Лихолат І.П. Реалізація принципу правової безпеки і захисту довіри в теорії та практиці нотаріату. *Загальнотеоретичне правознавство, верховенство права та Україна*. Збірник наукових статей. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. С. 524-536.

8. Мельник Я.Я. Феномен безпеки в цивільному процесі: гносеологічні підходи до праворозуміння. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. С. 31-40.

9. Красько В.В., Дяченко С.В. Принцип неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами: правова природа та специфіка застосування у судовій практиці. *Приватне та публічне право*. 2019. № 4. С. 65–69.